

JERNEJ KOMAC: »Srce se mi trga od žalosti«: Vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med veliko vojno.

Inštitut za novejšo zgodovino in Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2022, 315 str.

Zadnja leta, še posebej ob stoletnici začetka prve svetovne vojne, so pri nas in tudi v tujini nastale številne strokovne monografije in prispevki o bojih na soški fronti, manj pa se je pisalo o življenju in preživetju civilnega prebivalstva. Eno od raziskav, namenjenih prav tej temi, z naslovom *»Srce se mi trga od žalosti«* in podnaslovom *Vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med veliko vojno*, je prispeval zgodovinar in arhivist Jernej Komac iz Arhiva Republike Slovenije, izdala pa sta jo Inštitut za novejšo zgodovino in Arhiv Republike Slovenije. To temo je avtor obravnaval že v svojih diplomski (*Občina Soča med prvo svetovno vojno: Vojaško in civilno dogajanje v neposrednem zaledju prve frontne linije*, 2015) in magistrski nalogi (*»Eno pa bomo rekli: doma smo!«: Prebivalstvo Bovškega in njegova izkušnja v veliki vojni 1914–1918*, 2018).

Avtor izhaja iz stališča, da je bila velika vojna totalna, saj sovražniki niso bili le nasprotnikovi vojaki, marveč tudi nasprotnikovo in domače prebivalstvo. Kot je zapisal italijanski zgodovinar Enzo Traverso v svojem delu *Ogenj in kri*, pa je bila le začetek evropske državljanske vojne, ki je trajala vse do konca druge svetovne vojne, zanjo pa je bila značilna »mešanica totalnih vojn, revolucij, državljanskih vojn in genocidov« (str. 11). Komac se v uvodnih straneh ukvarja z zgodovino in navedenimi deli, ki so nastala predvsem od 90. let prejšnjega stoletja naprej. Izraz »zgodovinenje« izhaja iz nemškega zgodovinskega pomeni proces, s katerim »zgodovinar pozabljen dele preteklosti postavi v zgodovino in jih predstavi v strnjeni in jasni razlagi« (str. 16). Tako lahko razumemo tudi Komačevo delo, pri čemer je imel avtor še dodatne težave zaradi pomanjkanja virov. Veliko jih je bilo uničenih, zato se je moral opirati na korespondenco, predvsem pa na časopise, v katerih so bila poleg poročil z vojnega območja objavljena tudi poizvedovanja o svojcih in drugih pogrešanih.

Komac je snov razdelil v tri večje sklope z več poglavji. Prvi sklop zajema prvo leto vojne in priprave nanjo, drugi dogajanje med letoma 1915 in 1917, ko je divjala vojna in je prišlo do begunstva tako na avstroogrski kot na italijanski strani, pa tudi dogajanje v zaledju fronte, v tretjem sklopu pa avtor obravnava čas po veliki nemško-avstroogrski ofenzivi konec oktobra 1917, ko se je bojna črta premaknila v notranjost Italije, in prva leta po koncu vojne. Na podlagi redkih virov je raziskoval življenje beguncev. Ti so se z avstroogrski strani naselili na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem, veliko

pa se jih je moralo umakniti na avstrijsko Štajersko in celo do Dunaja. Kdor si ni mogel najti nastanitve pri domačinih, je moral v taborišča, kjer so vladale težke razmere. Takih je bilo konec leta 1917 okrog deset odstotkov. Leta 1918 je bilo samo v taborišču Buch 4.827 ljudi z Goriškega. Ponekod so imeli tudi versko in šolsko oskrbo, saj je šlo več duhovnikov v pregnanstvo skupaj z ljudstvom. Tako tam kot tudi v Italiji, kjer je bilo po vsej državi raztresenih 10.000–12.000 beguncev, jih domačini niso povsod dobro sprejeli. Iz spodnje-avstrijskih občin so prihajala poročila, ki so begunce opisovala kot delomrzneže in umazance, ki negativno vplivajo na domače prebivalstvo, so nevarni za zdravje ter seveda kradejo in posiljujejo. Kakšna podobnost z današnjim časom! Množično vračanje domov v začetku leta 1918 je bilo dolgo nemogoče, ko so se naposled vrnili, pa so se morali nekateri spet naseliti v barakah. O tem in vzpostavljanju normalnega življenja Komac torej piše v tretjem sklopu, v katerem obravnava tudi delovanje državnih uradnikov in pomoč ljudem v obliki denarnih podpor, vojaških posojil ter razdeljevanja hrane in drugih potrebščin. V njem opisuje še interakcijo med prebivalstvom in vojsko, pri kateri je šlo za skupno delo, pa tudi tesnejše stike s prostitucijo vred, kar je še posebej motilo redke duhovnike, ki so o tem poročali goriškemu nadškofu Frančišku Borgii Sedeju, ki je v teh letih odigral zelo pomembno vlogo. Piše pa tudi o odstranjevanju posledic nastanitve vojske na najboljših kmetijskih površinah, zlasti o pripravi njiv za oranje in pašnikov za pašo, saj je bila preskrba s hrano zelo slaba. Zaledje se je namreč v času fronte zelo spremenilo – zgrajeni sta bili cesta čez Vršič in tovarna žičnica, razširjene pa so bile tudi druge ceste.

* Milan Vogel, univ. dipl. etnolog in prof. slovenščine, upokojeni komentator v kulturni redakciji Dela; mavcmilan@gmail.com. – Prispevek je bil predvajan 3. aprila 2023 na tretjem programu Radia Slovenija v sklopu oddaje S knjižnega trga. Tu ga objavljamo z malenkostnimi spremembami.

Zaradi namestitve vojske je bilo veliko pomanjkanje krme, zaradi česar se je morala spremeniti živinoreja in celo

vojska je morala zmanjšati število konj. Posebno pozornost avtor namenja ženskam, ki so zaradi mobilizacije moških

morale poleg ostarelih moških in otrok prevzeti skrb za preživetje, otroci pa so opravljali tudi različna karitativna dela.

KEITH LOWE: Ujetniki zgodovine: Kaj nam spomeniki drugi svetovni vojni povedo o zgodovini in o nas.

Modrijan, Todraž 2023, 311 str.

»Spomeniki so vseh mogočih oblik in velikosti. V tej knjigi sem predstavil pomene in motive, ki se skrivajo za širokim naborom obeležij – ne le običajnih kipov, ampak tudi abstraktnih skulptur, slik, arhitekturnih objektov, muzejev in spominskih parkov, porušenih zgradb in porušenih vasi, koncentracijskih taborišč, pokopališč, grobnic in svetišč. Vse to so postala zbirališča naših spominov na drugo svetovno vojno. Uporabljamo jih za prenašanje teh spominov na nove rodove, tako da se bomo tudi tam, kjer ni med živimi nobenega vojnega veterana več, še naprej spominjali, čemu so bili priča med najbolj tragičnim in dramatičnim dogajanjem minulega stoletja.« Tako strnjeno povzame vsebino in spo-

ročilo odlično napisane knjige *Ujetniki zgodovine: Kaj nam spomeniki drugi svetovni vojni povedo o zgodovini in o nas* angleški zgodovinar in pisatelj Keith Lowe, ki je v prevodu Maje Kraigher izšla pri založbi Modrijan. Avtor je slovenskim bralcem znan vsaj še po knjigah *Podivjana celina* in *Strah in svoboda*.

Tako kot ljudje so tudi spomeniki ujeti v okove zgodovine, ki se jih zaradi spreminjanja družbenih razmer le težko otresejo. Med tem, da je neki spomenik postavljen »junakom«, in tem, da je postavljen »mučenikom«, je zelo tanka ločnica. Avtor poudarja, da se lahko vlogi »junaka« in »mučenika« kaj hitro zamenjata, in navaja številne primere. To dokazujejo rušenja spomenikov ob spremembi režimov po vsem svetu. Spomnimo se podiranja spomenika Sadamu Huseinu, odstranjevanja kipov Stalina ali Lenina v baltskih in drugih državah, začetka odstranjevanja kipov junakov konfederacije z ulic in javnih trgov leta 2017 v ZDA, rušenja spomenika kralju Aleksandru v Ljubljani ob italijanski okupaciji, umaknitve Titovega spomenika izpred Muzeja novejšje zgodovine ter odstranitve spomenikov, povezanih z NOB, z Brda. Avtor rušenje ali odstranitev sicer razume, a hkrati obžaluje, saj so po njegovem mnenju spomeniki »dragoceni zgodovinski dokumenti, saj zgovorno pripovedujejo o vrednotah naših prednikov, dobrih in slabih. To so znamenitosti z močjo, ki navdihujejo vse močje debate. So tudi velike umetnine,

izdelane z osupljivo rokodelsko spretnostjo in domišljijo. Uničevanje vsega tega zaradi sodobne politike je velika sramota.« V sklepnem delu poudari, da rušenje ne rešuje naše zgodovine, ampak jo zgolj potisne pod zemljo. S spomenikom se je vedno treba soočiti in se o njem pogovarjati, kličejo nas na odgovornost in skrbijo, da »nikoli ne pozabimo na svoj dolg do zgodovine ali na svojo zaslužjenost z njo«.

Predstavitev petindvajsetih spomenikov in obeležij z vsega sveta v tej knjigi to nazorno kaže. S takim razumevanjem je Lowe spomenike razvrstil v pet kategorij. V prvi so spomeniki, postavljeni junakom, v drugi mučenikom, v tretji pošastim, četrti del je naslovil Apokalipsa, zadnjega, petega, pa Ponovno rojstvo. Vsak spomenik je odraz trenutnih družbenih razmer, kar avtor brez patetike tudi razloži. Nekateri so pogosto predstavljeni, kot npr. Auschwitz, drugi manj, kot npr. 2.000 kilometrov dolga pešpot Pot osvoboditve Evrope, ki se začne v Londonu in vodi po znamenitih krajih, po katerih so se v letih 1944 in 1945 osvoboditelji Evrope prebijali do Berlina. Za avtorja je to daleč največji spomenik v tej knjigi, saj govori tako o današnjem svetu kot o zgodovini. »Za pešpotjo se poleg zgodovinskega sporočila skriva tudi politično sporočilo – ali vsaj politično stališče.« Evropski svet je Pot osvoboditve Evrope potrdil kot uradno evropsko kulturno pot.

Zaradi časovne omejenosti prispevka ne moremo navajati vseh spomenikov

* Milan Vogel, univ. dipl. etnolog in prof. slovenščine, upokojeni komentator v kulturni redakciji *Dela*; mavcmilan@gmail.com. – Prispevek je bil 16. oktobra 2023 predvajan na tretjem programu Radia Slovenija v sklopu oddaje S knjižnega trga. Tu ga objavljamo z malenkostnimi spremembami.